

פרק יג / ברוריה בן-דוד (וייס)

המלכת שאול נבעה מנסיבות היסטוריות מיוחדות, הלחץ הפלשתי בהר אפרים והתנהגות בני שמואל.

עיקר תפקידו של שאול היה להושיע את ישראל מיד הפלשתים. בפרק יג נקרא על מלחמתו הראשונה של שאול בפלשתים ועל הקרע הגלוי בין שמואל לשאול.

במלחמתו בבני עמון הוכיח שאול את כישרונו כשר צבא ואת יכולתו ללכד את העם למחנה ממושמע. ע"י טכסיסי מלחמה מוצלחים עלה בידו להכות את האויב ולהדפו מגבול ישראל. שאול ייסד לראשונה צבא קבע. בתקופת השופטים הלוחמים היו מתנדבים שגויסו בעת מלחמה מבין השבטים שסבלו מהאויב. שאול כונן צבא קבוע "ויבחר לו שאול שלשת אלפים מישראל, ויהיו עם שאול אלפים במכמש ובהר בית אל, ואלף היו עם יונתן בגבעת בנימין ויתר העם שלח איש לאהליו" (פס' ב). לפלשתים היה רכב ופרשים וחיל רגלי גדול והם היו מלומדי מלחמה, בעוד שחיל שאול מנה שלושת אלפים לוחמים נבחרים בלבד.

הפרק מתחיל בפסוק "בן שנה שאול במלכו, ושתי שנים מלך על ישראל". המפרשים התלבטו בפירוש הפסוק. שאול היה אב לבנים בוגרים ויונתן בנו תוקף את הפלשתים, ברור כי אין להבין כי שאול היה בן שנה בעלותו על כיסא המלכות וגם אין להניח כי מלך רק שתי שנים. כנראה ששנה עברה מיום שנבחר שאול למלך במצפה עד ששמואל חידש את המלוכה בגלגל וכל העם הכיר בו כמלך, ולאחר שמלך שתי שנים על ישראל בחר לו שלשת אלפים איש מישראל.

ישנה השערה שבפסוק זה נשמטו שתי מילים והיה צ"ל בן(שליש) שנה שאול במלכו... (ועשרים) ושתי(ם) שנה מלך על ישראל. יש המפרשים ששתי השנים מכוונות לשנתיים הראשונות עד שנמשח דוד, משעה שנמשח דוד כאילו בטלה מלכותו. השנים הבאות לא נמנו, כי לא היו ראויות להיקרא שנות מלכות בהיותו נרדף ע"י רוח רעה וחשד מייסר בדוד כאשר הוא גם ננטש ע"י שמואל.

לפי דרשת חז"ל היה שאול בראשית שנת מלכותו כתינוק בן שנה, כלומר: לא טעם טעם חטא. פירוש אחר "בן" הוא גימטרייה, כלומר: שאול היה ב"ן שנה, או בן נו"ן שנה בן חמישים שנה.

מה הייתה מהותו של המשבר הראשון בישראל עם כינון המלוכה?
המשבר קרה עקב מלחמה שפרצה בין ישראל ופלשתים וחדירת הפלשתים לתוך גבולות ישראל.

מה היה הגורם להתפרצות המלחמה?

הגורם היה ההתנקשות שביצע יונתן בן המלך ויורש העצר בחייו של הנציב הפלשתי שישב בגבעת שאול בירת ישראל. הריגת הנציב בידי יונתן שימשה אות לעם להתקומם נגד שלטון הפלשתים.

מה עשו נציבי הפלשתים בגבע?

לעת זקנת שמואל התחזקו הפלשתים מאד והשתלטו על חלקים גדולים מישראל ובערים הכבושות בידיהם העמידו נציבים, ואחד מהם אף ישב בגבע בנימין (פס' ג), בסמוך לעיר בירתו של שאול. הנציבים גבו מסים ועשקו את העם.

מכאן אפשר להבין שאחד הגורמים העיקריים לבקשת העם להמלכת מלך היה הצורך בכוח מאוחד של שבטי ישראל לשם מלחמה בלחץ הפלשתים.

למה התנגש יונתן בחיי הנציב הפלשתי?

הוא לא יכול היה להשלים עם מצב משפיל לפיו נציב פלשתי ישלוט בעיר בירתו של מלך ישראל. ההתנקשות הייתה צריכה לשמש אות לכל העם לקום ולשחרר את המולדת מהכובש.

כיצד התייחס שאול להתנקשות בנציב הפלשתי?

רוח הגבורה לא עזבה אותו. מיד לאחר המעשה תקע שאול בשופר לאות אזעקה, למען ישמע העם ויבוא בהמוניו למלחמת שחרור מהפלשתים, כך נהג אהוד (שופ' ג כז) וכך נהג גדעון (שופ' ו לד).

"ושאול תקע בשופר בכל הארץ לאמר ישמעו העברים" (פס' ג). השם עברים בא לציין את ישראל בדרך כלל בפי הנכרים, או כשפונים אל נכרים. יש הסוברים כי הכוונה לבני ישראל שהיו משועבדים לפלשתים בשטחים שנכבשו בידיהם, והכוונה שישמעו על המרד בפלשתים ויישמרו מהם (רש"י). פירוש נוסף הפלשתים כינו אותם עברים שהיה שם גנאי בפיהם. שאול קראם בשם זה, כדי להכניס בהם גאווה לאומית בשםם ויתעוררו למלחמה.

כיצד הגיב העם לאזעקתו של שאול?

"וכל ישראל שמעו לאמר: הכה שאול את נציב פלשתים וגם נבאש ישראל בפלשתים, ויצעקו העם אחרי שאול הגלגל" (פס' ד), אף על פי שיונתן הכה את הנציב נקרא הדבר על שם שאול, כי הוא המלך. בתחילה ההיענות לקריאתו של שאול הייתה גדולה. כל ישראל אף אלה משבטי ישראל שלא היו אותה שעה משועבדים לפלשתים שמעו שנבאש ישראל בעיני הפלשתים, נתכנסו באמצעות כרוזים בגלגל שהיה קבוע מימות יהושע כמקום לאסיפת עם.

אך לאחר שהפלשתים החליטו לדכא את ההתקוממות נגדם, ועלו על ישראל בכוחות של רכב, פרשים ורגלים, שלשים אלף רכב וששת אלפים פרשים ועם כחול אשר על שפת הים ("כחול אשר על שפת הים" מופיע ביהושע יא ד, בשופטים ז יב כתוב: "כחול שעל שפת הים" ובשמואל ב יז, יא כתוב: "כחול אשר על הים"), נפל פחד הפלשתים על העם והם גילו מורך לב ורפיון רוח. "ואיש ישראל ראו כי צר לו כי נגש (נלחץ) העם ויתחבאו במערות ובחוחים ובסלעים ובצרחים (במגדלים) ובברות ועברים עברו את הירדן ארץ גד וגלעד" (פס' ו ז). חוחים אלה קוצים, לפי העניין נראה שהכוונה לסוג מסוים של מערות או קפלי קרקע. בשפה הערבית חוח = חור. אנשים מבני ישראל כנראה מאלה שישבו על גבול פלשתים ביקשו להם מפלט בעבר הירדן מפחד הפלשתים, וכל עם המלחמה שהיה עם שאול במכמש מיהרו מתוך חרדה ללכת אחרי שאול. תקוות שאול ויונתן הייתה בוודאי אחרת הם קיוו שכל העם יתלכד ויהדוף את האויב מגבולו, והנה התרחשה התפוררות, תבוסתנות, כל אחד נמלט על נפשו וביקש להציל את עורו בכל מיני מקומות מחבוא.

מה היה על המלך לעשות בשעה זו?

לגלות תקיפות, ללכד את העם כדי להשיב מלחמה שערה ולא לתת לאנשים לברוח.

אנו מגלים ששאל היה אובד עצות ואיבד את היזמה לפעולה, במקום להראות דוגמה אישית בעזרת לוחמי הקבע שהיו אתו. בשעה קשה זו בעת שהאויב עלה על ישראל התרחש המשבר בין שני מנהיגי העם.

מדוע פריך הריב?

שאל איבד את סבלנותו בהמתנה לשמואל שאיחר לבוא לפי דעתו. לאחר שחיכה שבעה ימים לבואו והוא לא בא, החליט שאל להקריב בעצמו את העולה והשלמים. "ויחל שבעת ימים למועד אשר שמואל ולא בא שמואל הגלגל" (פס' ח). זהו מקרא חסר, לפי פסוק זה שמואל אמר לשאל שהוא יבוא אליו לסוף שבעת ימים להעלות עולה ולזבוח זבחי שלמים, זהו הזמן שקבע לו שמואל מאז משחו למלך, ככתוב בפרק י' פס' ח: "וירדת לפני הגלגל והנה אנכי ירד אליך להעלות עלות לזבח זבחי שלמים, שבעת ימים תוחל עד בואי אליך, והודעתי לך את אשר תעשה".

על פי ההלכה מותר היה לשאל להעלות עולה, כי לאדם שאינו כוהן מותר להקריב בבמה, אך במעשה זה גילה שאל חוסר משמעת כלפי שמואל. הוא היה צריך לסמוך על שמואל שבוודאי יודע טוב ממנו לכוון את השעה הראויה להעלות את העולה כדי לפתוח במלחמה. ע"י התנהגותו זו הוא הימרה את פי ה', כי מה ששמואל אומר הוא דבר ה' וכך גילה חוסר ביטחון בה', כי חשש שלא תבוא הישועה אם יוסיף לחכות. היה עליו לבטוח בה' כביטחון יהונתן בה' כפי שנלמד בפרק יד פס' ו: "כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט".

למה עשה זאת?

הוא ראה בדאגה את הכוחות העצומים של הפלשתים שלשים אלף רכב. היה זה פי עשרה ממספר חיילי הצבא הקבועים של שאל ויהונתן (פס' ב). מספר גדול כזה אין אנו מוצאים במלחמות הגדולות של העמים הקדמונים. פרעה רדף אחרי ישראל בשש מאות רכב, סיסרא שר צבא יבין בא בתשע מאות רכב ברזל, זרח הכושי בא במחנה של אלף אלפים (מיליון), לשון הפלגה, הכוונה להרבה מאוד אנשים, ובשלוש מאות רכב (דה"ב יד ח). נוכח מספר עצום כזה העם הולך ומתפזר, והפלשתים נאספו במכמס לעלות עליהם למלחמה. שאל חשש פן הפלשתים יקדימו ויתנפלו עליהם פתאום, והוא יאלץ להתחיל בקרב קודם שיספיק להתפלל. "ואמר עתה ירדו פלשתים אלי הגלגל לפני ה' לא חליתי (לא התפללתי לפניו) ואתאפק (לבי אמר לי לא לעשות, אך בגלל המצב עשיתי נגד רצוני) ואעלה העלה" כאות ליציאתי לקרב (יג יב).

ואילו דעתו של שמואל הייתה הפוכה מדעתו של שאל. הוא ראה במעשה זה חוסר משמעת וחסא גדול.

לחלות פנים פירושו להמתיק פנים, כהוראת השורש חלו בארמית ובערבית שעניינו מתוק נעים. לשון "חלוי פנים" נאמר לרוב בבקשת תחנונים מאת ה', אבל מוצאים לשון זו גם במבקש למצוא חן בעיני בשר ודם. ככתוב: "רבים יחלו פני נדיב" (מש' יט ו), "וחלו פניך רבים" (איוב יא יט).

שאל סבר שהוא אינו חוטא בהקריבו את העולה והשלמים. הוא לא התכוון למרוד בסמכות שמואל.

מה הרע שמצא שמואל בהקרבת הקרבנות ע"י המלך?

ה' ציווה כי רק הכהנים משבט לוי יקריבו קרבנות, ולכן ראה שמואל במעשהו של שאל המרת פי ה' וגילוי אבדן ביטחון ואמונה. שמואל חשש שהתוצאה תהיה שהראש המדיני יהיה גם ראש דתי כאחד ממלכי מצרים שהיה גם מלך וגם כוהן, ומכאן הדרך לשלטון עריץ בלתי מוגבל קצרה.

מה הודיע שמואל לשאול?

עשית מעשה איולת. לו שמרת את מצוות ה', ה' היה מחזק ומייסד את ממלכתך על ישראל לאורך ימים, ועתה ממלכתך לא תאריך ימים. ה' יבקש איש אחר שיהיה לנגיד על עם ישראל. יש כאן נבואה ואזהרה, אבל עדיין אין כאן גזרת קריעת המלכות. זו באה רק אחרי חטאו בעמלק (פרק טו).

שמואל מסיים במה שפתח "לא שמרת מצות ה' אליך" (פס' יג יד).

מדוע גינה שמואל בחריפות את מעשה שאול ולא התחשב בחומרת מצבו של שאול?

היה זה אולי בגלל השקפתו המיוחדת של שמואל על הקרבת קרבנות. שמואל תבע אמונה מוצקה באלוקי ישראל, אמונה שאינה תלויה בהקרבת קרבנות. האמונה בה' היא שנותנת עוז ואומץ למעטים לנצח את הרבים, ואילו שאול ניסה לחזק את העם ע"י טכס הקרבת קרבנות ללא ברכת הנביא.

אפשר ששמואל התעכב בכוונה כדי לבחון את שיקול דעתו של שאול, וכששאול גילה קוצר רוח התברר לשמואל שדרכיהם נפרדות וממלכתו של שאול לא תתקיים בידו, הוא לא ינחיל אותה לדורות אחריו.

המצב החמור שנוצר ע"י הפלשתים החמיר שבעתיים. המלך איבד את השליטה בעם. הוא לא גילה אמונה מוצקה בה' שיעמוד לימינו בשעה קשה זו. יש כאן משבר כפול: התקפת האויב ושיתוק כוח העם והמלך.

הפלשתים שלחו שלושה גדודים לעשות שמות בערי בנימין הקרובות למקום המלחמה. אחד פנה לדרך עפרה אשר בנחלת בנימין (יהו' יח כג) לפאת צפונית מזרחית ממכמש. אין זו העיר עפרה שבנחלת חצי מנשה המערבי (שופ' ו יא). אל ארץ שועל היא כנראה ארץ שעלים במורדותיו המזרחיים של הר אפרים (ט ד) שהשתרעה בסמוך לגבע. הראש השני דרך בית חורון צפונית מערבית למכמש המקום שחנו בו הפלשתים, והראש השלישי פנה דרך הגבול שבין יהודה ובנימין לפאת דרום מזרח.

על כל אלה נוספה עוד צרה. מהי?

מחסור חמור בנשק, הפלשתים מנעו מקיום חרשי ברזל בכל ארץ ישראל כדי למנוע מישראל לייצר כלי מלחמה. ובגלל גזרה זו הם היו אנוסים לתקן כלי מלאכתם אצל הפלשתים ולשלם בעד התיקונים תשלום רב.

איך מובע הדבר במקרא?

"וחרש לא ימצא בכל ארץ ישראל, כי אמר פלשתים פן יעשו העברים חרב או חנית" (פס' יט).

בגלל גזירה זו היו אנוסים לתקן כלי מלאכתם אצל הפלשתים ולשלם בעד התיקונים תשלום רב לפלשתים. הפלשתים שידעו כי אין חרש בישראל ניצלו זאת ודרשו מחיר מופרז. פים, מטבע של הימים ההם. "והיתה הפצירה פים" יש המפרשים את המילה הפצירה ההשחזה, או הפצירה = צריפה על דרך שיקול אותיות, עלתה פים שם מטבע או משקל. בחפירות בארץ ישראל נמצאו חתיכות מתכת ואבן המשמשות משקלות שעליהן הכתובת פים. משקל כל אחד מהן הוא שבעה וחצי גרם בערך.

יש המסבירים לפי הפשט "והיתה הפצירה פים" (פים פיות) פצירה רבת פיות, ולפי פירוש זה מכיוון שלא תמיד יכלו ללכת אל הפלשתים לתקן ולחדד את כלי הברזל שלהם, היו משתמשים בפצירה רבת הפיות לתקן ולחדד את כלי עבודתם מחרשות, אתים, קלשון, דרבן (כעין מסמר ששמים בתוך המלמד הוא הכלי המלמד ומכוון את הבקר לחרוש בתלם).

רק לשאול ויונתן מפקדי הצבא היו חרב וחנית, ובידי העם היו באותה שעה רק קשתות וקלעים.
אכן המצב היה קשה מאד.
מי יציל את העם על כך נקרא בפרק יד.

עבודה בכתב

- 1) מה היה המשבר הראשון לפי פרקנו?
- 2) מה היה הגורם להתפרצות המלחמה?
- 3) מדוע היה קרע בין שני מנהיגי העם?
- 4) מדוע גינה שמואל בחריפות את מעשה שאול ומה היה עונשו?
- 5) מדוע לא היו חרשי ברזל בישראל?
- 6) מי היו היחידים שהיה להם חרב וחנית?
- 7) כתבו בלשונכם על השיחה בין שמואל לשאול.

8) מי אמר למי?

- א) הגשו אלי העלה והשלמים.
- ב) מה עשית?
- ג) כי ראיתי כי נפץ העם מעלי ואתה לא באת למועד הימים.
- ד) לפני ה' לא חליתי ואתאפק ואעלה העלה.
- ה) נסכלת לא שמרת את מצות ה' אלקיך אשר צוך.
- ו) ועתה ממלכתך לא תקום.
- ז) בקש ה' לו איש כלבבו ויצוהו ה' לנגיד על עמו.